

Σύγκριση

Τόμ. 12 (2001)

Ο Βάσος Βαρίκας και ο συγκριτισμός του: η ποίηση, η πεζογραφία και ο ρυθμικός πεζός λόγος: μελέτη ερμηνείας των ειδών

Αλέξης Ζήρας

doi: [10.12681/comparison.10808](https://doi.org/10.12681/comparison.10808)

Copyright © 2016, Alexis Ziras

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ζήρας Α. (2017). Ο Βάσος Βαρίκας και ο συγκριτισμός του: η ποίηση, η πεζογραφία και ο ρυθμικός πεζός λόγος: μελέτη ερμηνείας των ειδών. *Σύγκριση*, 12, 152–159. <https://doi.org/10.12681/comparison.10808>

Α Λ Ε Ξ Η Σ Ζ Η Ρ Α Σ

Ο Βάσος Βαρίκας και ο συγκριτισμός του

Η ΠΟΙΗΣΗ, Η ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ Ο ΡΥΘΜΙΚΟΣ ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ
[ΜΕΛΕΤΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΙΔΩΝ]

Η σύντομη μελέτη που ακολουθεί προέρχεται από το αρχείο εγγράφων και χειρογράφων του Βάσου Βαρίκα. Από έναν συστηματικό έλεγχο του αρχείου τείνουμε προς το συμπέρασμα ότι πρόκειται για μια μελέτη —στην πρωτότυπη μορφή της αποτελείται από επτά γραφομηχανημένες σελίδες— αδημοσίευτη. Ο αναλυτικός τρόπος ανάπτυξής της και ο εμφανής παιδευτικός και ενημερωτικός της χαρακτήρας με κατευθύνουν επίσης προς το ότι ανήκει σε μια ομάδα κειμένων που γράφτηκαν ειδικά για το κοινό του ραδιοφώνου, με πιθανότερη κατάληξη τις εκπομπές του «Τμήματος Πνευματικής Καλλιέργειας» του ΕΙΡ, με το οποίο συνεργαζόταν ο Βαρίκας —κυρίως ως συντάκτης του Δελτίου Ειδήσεων— από το 1950.

Η μελέτη δημοσιεύεται εδώ χωρίς ουσιαστικές επεμβάσεις, πέρα από σιωπηρές διορθώσεις μερικών ορθογραφικών ή άλλων αβλεψιών. Προστέθηκαν ο υπότιτλος της, μέσα σε αγκύλες, ορισμένα σχόλια, αναγκαία ίσως για τη συνδρομή του σημερινού αναγνώστη.

Κάθε φορά που έρχονται στα χέρια μου οι *Πεζοί Ρυθμοί*¹ του Ζαχαρία Παπαντωνίου² ανακυκλώνεται ένα θέμα που με απασχολεί από καιρό, χωρίς και να το έχω εξετάσει ως τώρα με ιδιαίτερη επιμέλεια. Άλλωστε, στη συνείδηση του μεγαλύτερου μέρους του αναγνωστικού κοινού μας δεν είναι και τόσο ξεκάθαρη η αναγκαιότητα αυτού που αποκαλούμε πεζό ποίημα³ ή το τι ειδικότερα αντιπροσωπεύει. Έτσι, πολλές φορές οι αναγνώστες της ποίησης απορούν όταν βλέπουν ποιητές που εκτιμούν να καταφεύγουν στο είδος αυτό. Γενικά, νομίζω πως το θεωρούν νόθο είδος από την ίδια του τη φύση. Δεν είναι ούτε ποίηση, ούτε πεζογραφία, και συχνά ακόμα και οι ειδικοί δεν ξέρουν πού να το κατατάξουν.

Βέβαια, η γενική αυτή παρατήρηση θα μπορούσε να έχει ιδιαίτερη σημασία αν γινόταν πριν από πενήντα ή εκατό χρόνια, όταν δηλαδή ανάμεσα στα είδη της τέχνης του λόγου υπήρχε μια ευδιάκριτη, διαχωριστική γραμμή. Όταν μεταξύ τους υψωνόταν ένα τεράστιο πραγματι-

κά τείχος, που υποχρέωνε το καθένα από τα είδη να ζει στην απομόνωσή του και να επιδιώκει επιπλέον ζηλόφθονα την αυτοτέλειά του. Από εδώ η ποίηση, από εκεί το μυθιστόρημα, πιο πέρα το δράμα ή η τραγωδία. Εννοώ την εποχή στην οποία οι κανόνες του Μπουαλώ⁴ εξακολουθούσαν να έχουν κάποια πέραση και να επηρεάζουν την εξέλιξη της λογοτεχνικής παραγωγής.

Σήμερα αυτές οι διακρίσεις μοιάζουν με θλιβερούς αναχρονισμούς. Γιατί, απλούστατα, η επανάσταση του ρομαντισμού και η εισβολή του συμβολισμού στο χώρο των τεχνών, όπως και οι διάφορες σχολές που ακολούθησαν και επεβλήθησαν, τουλάχιστον στα τελευταία τριάντα με σαράντα χρόνια, έφεραν μια ριζική μεταβολή στις αισθητικές μας αντιλήψεις. Το αμιγές του κάθε λογοτεχνικού είδους, η υποταγή με άλλα λόγια του καθενός από αυτά σε αυστηρούς και αμετάβλητους κανόνες που η διαφύλαξή τους εξαντλούσε παλαιότερα την πνευματική δραστηριότητα της κριτικής, αποδείχθηκε στην πράξη ότι είναι μια πλάνη.

Δεν μπορώ να πω με βεβαιότητα αν η μεταβολή αυτή αποτέλεσε πρόοδο ή οπισθοδρόμηση. Υπάρχουν πολλοί που υποστηρίζουν ότι η σύγχυση στα όρια μεταξύ των λογοτεχνικών ειδών και των άλλων τεχνών, η προσπάθεια, λόγου χάριν, του πεζογράφου να καταφεύγει σε μέσα που μέχρι τελευταία θεωρούνταν νόμιμα μονάχα για την ποίηση, ή του ποιητή να χρησιμοποιεί στοιχεία πεζολογικά, του ζωγράφου να κάνει ποίηση και του ποιητή να κάνει ζωγραφική, στο βάθος δεν υπογραμμίζει παρά τη γενικότερη παρακμή των κανόνων. Είναι, όπως λέγεται, ένα ιστορικό σημείο που φέρνει στη μνήμη μας μια από τις πιο ευδιάκριτες εποχές της παρακμής, όπως είναι η Αλεξανδρινή. Αλλά, όποια γνώμη και αν έχουμε για φαινόμενα όπως αυτό, γεγονός είναι ότι το σπάσιμο των κανόνων και η αλληλεπίδραση των ειδών και των τεχνών, σε σημείο που να έχουν χάσει την παλιά φυσιογνωμία τους, αποτελεί σήμερα μια πραγματικότητα που κανείς δεν έχει το δικαίωμα να την αρνηθεί. Ούτε άλλωστε η άρνησή της θα μπορούσε να μεταβάλλει το ρεύμα της εξέλιξης.

Πάντως, υπάρχει και η άλλη πλευρά του ζητήματος. Η διάλυση για την οποία ήδη μιλήσαμε —ακόμα κι αν θεωρηθεί εκδήλωση παρακμής— σε τελευταία ανάλυση περικλείει πολλά δημιουργικά στοιχεία. Ξαναφέροντας την τέχνη πλησιέστερα στις πηγές, ανοίγει τον δρόμο για τη δημιουργία ενός νέου κανόνα, που τίποτε δεν αποκλείεται να οδηγήσει, μετά την οριστική του διαμόρφωση, σε μια νέα αναγέννηση των ειδών. Άλλωστε, η ιστορία μάς λέει ότι οι περίοδοι των πειραματισμών κάποτε τερματίζονται και ακολουθούνται από περιόδους παγίωσης των μορφών. Και οπωσδήποτε, η αντικειμενικά διαπιστωμένη ύπαρξη ενός φαινομένου δεν σημαίνει την ηθική δικαίωσή του. Εμφανίζεται για να παραχωρήσει τη θέση του σ' ένα νεότερο.

Έτσι και το πεζό ποίημα. Ως μεικτό είδος νομίζω ότι ήταν ένα προπαρασκευαστικό στάδιο για την έλευση και την καθιέρωση του ελεύθερου στίχου, που ήρθε να διαλύσει και να εκμηδενίσει ουσιαστικά τους καθιερωμένους κανόνες του κλασικού ή του κλασικόμορφου ποιητικού λόγου. Και η διάλυση αυτή μας έφερε πλησιέστερα σ' αυτό που προηγουμένως ονόμασα «πρώτες πηγές» της τέχνης, ή, ειδικότερα, της ποίησης. Ένας περσικός θρύλος, που τον αναφέρει ο Γάλλος αισθητικός Γκυγιώ⁵, ίσως μας λέει περισσότερα από ολόκληρες θεωρίες σχετικά με την καταγωγή της ποίησης και την απευθείας σχέση της με τον ρυθμικό πεζό λόγο. Μια μέρα, αναφέρει η περσική λαϊκή παράδοση, ο βασιλιάς Μπρεχάμ Γκορ καθόταν μπροστά στα πόδια της αγαπημένης του, Ντέιλ Αράμ. Της ομολογούσε τον έρωτά του και εκείνη του μιλούσε για το δικό της. Τα λόγια τους βρίσκονταν σε συμφωνία με τις καρδιές τους. Διαδέχονταν το ένα το άλλο, πάνω στον ίδιο τόνο, σαν η κάθε λέξη να ήταν αντίλαλος της άλλης. Έτσι, γεννήθηκε στην Περσία η ποίηση και ο ρυθμός της.

Βέβαια, ο μύθος δεν είναι αποδεικτικό στοιχείο, αλλά πρέπει να παραδεχθούμε ότι τα πορίσματα της σύγχρονης έρευνας και της γλωσσολογίας δεν είναι και πολύ μακριά από το δίδαγμα της περσικής παράδοσης. Ο πολωνικής καταγωγής Γάλλος μουσικολόγος ντε Βυζεβά⁶ έγραφε ότι η ποίηση με τη στιχουργική της μορφή —που κάθε άλλο παρά απαραίτητη προϋπόθεσή της είναι— αποτελεί ένα φαινόμενο δευτερογενές, που εμφανίζεται μαζί με την παρουσία των ποιητών. Ο στίχος αρχικά δεν ήταν παρά ένα μέσο απομνημόνευσης που το ζητούσε το ίδιο το τραγούδι λόγω των κανονικών του τομών, οι οποίες και προσαρμόζονταν στην επανάληψη της μελωδίας. Η μουσική των λέξεων, συνεχίζει ο ντε Βυζεβά, μπορεί να εκφραστεί πληρέστερα και να γίνει πιο ευδιάκριτη με τη βοήθεια της πρόζας. Μια πρόζα γεμάτη μουσική και συγκίνηση, ένας ελεύθερος συνδυασμός τόνων και ρυθμών, που έχει τη δυνατότητα να πάρει άπειρες ποικιλίες, αποτελούν τον καλύτερο αγωγό του αισθήματος.

Όμως, η θεωρητική αυτή κάλυψη του ζητήματος δεν μπορούμε να πούμε ότι θεραπεύει την αρνητική αντίδραση του αναγνώστη απέναντι στη σύγχυση των ορίων που ενσωματώνει κάποιο λογοτεχνικό κείμενο. Στίχοι που αντί να τοποθετούνται ο ένας κάτω από τον άλλο και να χωρίζονται σε στροφές, μπορούν να αραδιάζονται σε παράταξη, σχηματίζοντας φράσεις και περιόδους; Δεν υπάρχει μια αναμφισβήτηση νοθεία του πεζού λόγου με την παρεμβολή στην ανάπτυξη του μέτρων και ρυθμών;

Χρειάζεται ίσως να συμφωνήσουμε ότι η πεζογραφία που πάει να μιμηθεί την ποίηση είναι κακή πεζογραφία. Όπως και το αντίθετο. Η μουσικότητα και η ποιητική χροιά του ύφους είναι κάτι το εσωτερικό

και δεν έχει καμία σχέση με τη στιχουργική, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι ο ρυθμός είναι κάτι το ξένο προς την πεζογραφία. Αν είναι εξαιρετικά δύσκολο να υπάρξει μέτρο χωρίς ρυθμό, δεν συμβαίνει το ίδιο με το αντίστροφό του. Δεν υποστηρίζω κάτι το εξαιρετικό λέγοντας πως όλοι οι αξιόλογοι πεζογράφοι διαθέτουν στη φράση τους κάποιο ρυθμό. Και δεν αναφέρομαι εδώ μόνο σε σύγχρονα βιβλία μυθιστορημάτων και διηγημάτων, αλλά και σε πεζά παλαιότερα, της λεγόμενης κλασικής λογοτεχνίας. Μάλιστα, ο Λογγίνος, στη φημισμένη μελέτη του *Περί ύψους*,⁷ την αριότερη ίσως αισθητική σπουδή που μας κληροδότησε η αρχαιότητα, θεωρεί ότι ο ρυθμός είναι απαραίτητο στοιχείο του πεζού λόγου. «Πατέρας του μέτρου» γράφει σ' ένα σημείο της μελέτης του «είναι ο ρυθμός, καθώς και θεός του. Μα και ο στίχος έχει ως αρχή του τον ρυθμό». Τέλος, πιο ακριβής ακόμα, για το θέμα μας, είναι ο Αριστοτέλης στην *Ποιητική* του. «Στα ωραία κείμενα» μας λέει, και εννοεί τα λογοτεχνικά κείμενα, «η φράση δεν πρέπει να είναι έμμετρη, αλλά πρέπει να μη στερείται ρυθμού».

Ωστόσο, αν ο ρυθμός αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για τον πεζό λόγο, και αν, κατά προέκταση, κάθε αξιόλογο κείμενο πεζογραφίας πρέπει να διαθέτει έναν ρυθμό, τότε δεν είναι απλή ταυτολογία ο όρος «ρυθμικός πεζός λόγος» που μας παραπέμπει στο πεζοτράγουδο; Και ακόμα πιο πέρα: μπορεί έτσι το πεζοτράγουδο να διακριθεί σε ανεξάρτητο λογοτεχνικό είδος; Στο ρητορικό αυτό ερώτημα θα απαντούσαμε, γενικά, ότι κάθε κείμενο έχει τον ενδιάθετο ρυθμό του. Ρυθμό, αν προσέξουμε, έχει κι αυτή ακόμα η καθημερινή ομιλία και συνομιλία μας. Και αυτή ακριβώς η έννοια του ρυθμού είναι που έκανε τον Γερμανό ποιητή Νοβάλις να πει, προεκτείνοντας κάπως τον γνωστό αφορισμό του Γκυστάβ Μπυφόν «το ύφος είναι ο άνθρωπος», πως κάθε ον έχει το δικό του ρυθμό.

Το κάθε πεζό λοιπόν κρατάει μέσα του τον δικό του ρυθμό, και από αυτή την άποψη το στοιχείο που διαφοροποιεί ένα αφηγηματικό κείμενο από ένα άλλο, κάνοντας το ένα να πλησιάζει το ποίημα και το άλλο να μένει στη σφαίρα της πεζογραφίας, είναι ο βαθμός της ρυθμικότητάς του. Πόσο τούτο ανταποκρίνεται σε μια πραγματικότητα μπορούμε να το αντιληφθούμε καλύτερα διαβάζοντας δύο κείμενα του ίδιου συγγραφέα. Επανέρχομαι έτσι στον Ζαχαρία Παπαντωνίου, για τον απλούστατο λόγο ότι στα χέρια του το πεζό ποίημα πήρε μιαν ουσιαστική υπόσταση. Το πρώτο από τα κείμενα που προτείνω⁸ προέρχεται από τους *Πεζούς Ρυθμούς* του. Το άλλο είναι απόσπασμα από ένα διηγημά του, «Το φουστάνι της Λελούδας», και είναι το ίδιο ακριβώς απόσπασμα που παρέθεσε ο Αιμ. Χουρμούζιος,⁹ ένας από τους κυριότερους σύγχρονους μελετητές του Παπαντωνίου, σε ένα δοκίμιό του στην *Καθημερινή*, ως ενδεικτικό της τελειότητας του ύφους του. Νομί-

ζω ότι ο αναγνώστης από τις πρώτες ακόμα φράσεις μπορεί να καθορίσει ποιο είναι το πεζό και ποιο το πεζοτράγουδο.

Οι γάτοι

Ευτυχισμένοι και ράθυμοι, χωρίς ηθική και χωρίς εργασία, κυρτώνουν το τόξο της ράχης των απάνω στους πύργους των βιβλίων μας — οι γάτοι. Του Αρίστιππου του Κυρηναίου οπαδοί, αφήνουν της ηθικής το πρόβλημα να βασανίζει τον σκύλο του σπιτιού. Απ' την αγάπη μας κρατούν το χάδι για να πετάξουν το υπόλοιπο. Γρατσουνίζουν μόλις νοιώσουν πως τους αγαπήσαμε πολύ.

Χωρίς τον ίλιγγο της ακροβασίας, χωρίς το σκοτάδι και χωρίς την κραυγή του ανέμου, ο έρωτας γι' αυτούς αξίζει κάθε περιφρόνηση.

Πιστεύουν στη ζωή χωρίς να ρωτήσουν αν υπάρχει καλύτερη. Υπομένουν και τις εφτά ψυχές των! Για να τιμωρήσουν την ασκήμια της γειτόνισσας που τους φαρμάκωσε ξέρουν μ' ένα πήδημα να βρεθούν απ' τον Άδη στα πόδια της και να την τρομάξουν.

Όταν το καναρίνι μας λησμονήσει πως υπάρχει μέτρο στην τέχνη, αυτοί έχουν το θάρρος χυμώντας στο κλουβί να πνίξουν το τραγούδι και να ξαναφέρουν γύρω μας τη γόνιμη σιωπή.

Ο πράσινος λύχνος της ματιάς των καίει τα μεσάνυχτα στον τάφο του Μπωντλαίρ.

Το λιοντάρι που τους έδωσε τη στάσι του, η λεοπάρδαλη που τους χάρισε τη γούνα της, πρόγονοι βασιλικοί, βηματίζουν στον ύπνο των γάτων — και τότε οι γάτοι, ξυπνώντας, σηκώνουν περήφανα το κεφάλι και δοκιμάζουν τα νύχια των για πόλεμο.

Κι όμως, όταν χαιδεύονται από γυναίκες που κλάψανε πολύ, όταν κοιμούνται στα γόνατα των προδομένων απ' τη μοίρα, οι γάτοι αφήνουν την καμπύλη της ράχης των να γλυστρά με ηδονή κάτω απ' το χέρι της αδυναμίας — κι ανάβει στο ηλεκτρικό τρίχωμά των η ηθική σπίθα.

Το φουστάνι της Λελούδας

Είναι κάτι λεύκες εκεί κοντά, ψηλές, λιγνές, ίσιες — κάτι λεύκες καταπράσινες και πίνουν στο βροντερό νερό που κατεβαίνει για τα καλάμπόκια. Θέλεις ο άνεμος έφταιγε, θέλεις τα δέντρα γνωρίζονται με τους ανθρώπους, οι λεύκες άρχισαν ένα σάλεμα κ' ένα κρυφομιλητό που δεν τελείωνε, μόλις πρόβαλε η Λελούδα. Γι' αυτή θα μιλούσαν! Στον έρημο δρόμο δεν ακουγόταν τίποτε άλλο παρά ο χτύπος των καινούριων παπουτσιών της μουγγής στα χαλίκια. Το χωριό, βουβό, με κάποιο λάλημα

πετεινού ή κουδούνισμα μουλαριού εδώ κι εκεί, σε μια από τις νεκρές του συνηθισμένες ώρες, με τα μεγάλα χαγιάτια του αδειανά, τις πόρτες του τρύπιες, με τις φράχτες του που άνθιζαν και τους τοίχους του που έρευαν, ήταν βυθισμένο στη δουλειά και στη μοίρα, χωρίς παράπονο για κείνο που ήρθε κ' έτοιμο πάντα για κείνο που έχει να 'ρθη.

[1955;]

ΒΑΣΟΣ ΒΑΡΙΚΑΣ

Σημειώσεις

¹ Οι *Πεζοί Ρυθμοί* (1923) είναι ένα από τα πιο δημοφιλή βιβλία ποιήσης στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Γράφτηκαν κάτω από την επίδραση ακόμα της γοητείας που άσκησαν στον Παπαντωνίου η παραμονή του στο Παρίσι (1909-1911) και η γνωριμία του με τον λογοτεχνικό και τον εικαστικό εμπρεσιονισμό. Αν και ο Φώτος Πολίτης αντιμετώπισε αρνητικά τους *Πεζούς Ρυθμούς*, θεωρώντας ότι ο συγγραφέας τους ναρκισσεύεται, επιδιώκοντας μια έκφραση επιτηδευμένη (εφημ. *Πολιτεία*, 6 Ιαν. 1923), είναι αλήθεια ότι πολλοί ποιητές του νεοσυμβολιστικού κύκλου στα πεζόμορφα αυτά ποιήματα βρήκαν έναν τρόπο ανανέωσης της παραδοσιακής τεχνικής. «Μέσα στους *Πεζούς Ρυθμούς*» γράφει σχετικά ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, ένας από τους συστηματικότερους μελετητές του Παπαντωνίου, «γίνεται πολύ *esthète*, ας μην αποφύγουμε τον κακόζηλον όρο. Μα ένας *esthète* όπου δεν εγκαταλείπεται ανυπεράσπιστος στη λεπτότατη καλλιέργειά του. Πίσω από την όμορφη φράση αγρυπνεί και συχνά ενεδρεύει ο ανθρώπινος πόνος.» Βλ. Απόστολος Σαχίνης, *Η Πεζογραφία του Αισθητισμού*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1981, σσ. 148-150. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τα Πρόσωπα και τα Κείμενα*, Α', σσ. 121-164.

Φώτος Πολίτης, *Επιλογή Κριτικών Άρθρων*, Γ'. φιλ. επιμ. Νίκος Πολίτης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1983, σσ. 120-123.

² Με τα πεζά ποιήματα του Παπαντωνίου αλλά και γενικότερα με το θέμα του ρυθμού στη λογοτεχνία ασχολήθηκε και ο Κλέων Παράσχος: «Ο έμμετρος λόγος στον Ζαχαρία Παπαντωνίου», *Έλληνες Λυρικοί*, Εκδ. Σ. Σπυρόπουλος, Αθήνα 1953, σσ. 157-163.

³ Αν και υπάρχει μια απαξίωση προς το πεζό ποίημα από κριτικούς όπως ο Φώτος Πολίτης και από γραμματολόγους όπως ο Κ.Θ. Δημαράς, από ορισμένους άλλους, παλαιότερους και νεότερους, θεωρήθηκε ένα ουσιαστικό βήμα προς την κατεύθυνση ελεύθερου στίχου. Ο Νάσος Βαγενάς γράφει στο δοκίμιό του *Γύρω από τις αρχές του ελληνικού μοντερνισμού* ότι «Το *roème en prose* είναι σημαντικός σταθμός στην πορεία της ποίησης προς έναν νέο τρόπο έκφρασης. Πρώτα γιατί, με το να βοηθήσει στην εδραίωση της πεποίθησης ότι ένα κείμενο μπορεί να είναι ποιητικό χωρίς να είναι έμμετρο, βοήθησε στην αποδέσμευση του ποιητικού λόγου από το μέτρο, και, δεύτερον, γιατί τα καινούρια στοιχεία που προσκόμιζε στις καλύτερες στιγμές του βοήθησαν στη διαμόρφωση του μοντέρνου ελεύθερου στίχου». Βλ. Νάσος

Βαγενάς, *Η Ειρωνική Γλώσσα*, Εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1994, σσ. 77-82. Χρήσιμες επίσης είναι οι επισημάνσεις του Αλέξ. Αργυρίου στην επιφυλλίδα του, «Αναζητώντας τη μοντέρνα ποίηση» (εφημ. *Το Βήμα*, 28 Νοεμβρ. 1982), της Ελένης Πολίτου-Μαρμαρινού, «Η ποίηση και η πεζογραφία στα πλαίσια μιας συγκριτικής ποιητικής. Η έννοια του ρυθμού» (*Πρακτικά Ογδού Συμποσίου Ποίησης. Ποίηση και Πεζογραφία*, εκδοτ. επιμέλεια Σωκράτης Σκαρτσής, Αχαϊκές Εκδόσεις, Πάτρα 1990, σσ. 115-145) όσο και του μόνιμα ενδιαφερόμενου για θέματα μετρικής Ευριπίδη Γαραντούδη, κυρίως στη μελέτη του *Αρχαία και Νέα Ελληνική Μετρική Ιστορικό Διάγραμμα μιας παρεξήγησης*, εισαγ. Massimo Peri, Πάδοβα 1989.

⁴ Οι αισθητικοί κανόνες του Μπουαλώ περιλαμβάνονται κυρίως στην έμμετρη *Ποιητική Τέχνη* του (1674), γραμμένη πάνω στο λατινικό πρότυπο της *Ars Poetica* του Ορατίου. Δύο από τα τέσσερα «Άσματα» του Μπουαλώ μετέφρασε ο Στρατής Πασχάλης στο περ. *Ποίηση* (1, Άνοιξη 1993, σσ. 75-99).

⁵ Το όνομα του Γάλλου αισθητικού Ζαν-Μαρί Γκυγιώ (Guyau, 1854-1898) το συναντάμε συχνά σε κριτικά κείμενα του Μεσοπολέμου. Το βασικό του έργο *Η Ανεξίθρησκαία του Μέλλοντος (L'Irreligion de l'Àvenir, 1887)* είχε μια σημαντική επίδραση στη γαλλική σκέψη του τέλους του 19ου αιώνα. Εκεί υποστήριζε ότι η δύναμη των ενστίκτων κυριαρχεί σε όλες τις μορφές της ανθρώπινης δραστηριότητας.

⁶ Ο πολωνικής καταγωγής Τεοντόρ ντε Βυζεβά (Wyzewa, 1862-1917) εγκαταστάθηκε σε νεαρή ηλικία στη Γαλλία. Ήταν δοκιμιογράφος και

κριτικός και συνδέθηκε με την πρώτη περίοδο του συμβολιστικού κινήματος. Το ενδιαφέρον του στράφηκε κυρίως στη σχέση συμβολισμού και μουσικής και δημοσίευσε πολλά κείμενα γύρω από αυτό το θέμα στη *Βαγκνερική Επιθεώρηση* και στην *Ανεξάρτητη Επιθεώρηση*.

⁷ Το *Περί Ύψους* του Αωννύμου θεωρείται γενικά ως το τελευταίο λαμπρό δείγμα κριτικής της ελληνορωμαϊκής περιόδου. Γράφτηκε τον 1ο μ.Χ. αιώνα και αποτέλεσε, μαζί με την *Ars Poetica* του Ορατίου, πρότυπο ποιητικού κανόνα, τουλάχιστον ως την περίοδο του νεοκλασικισμού. Για τον Αωννύμο, τον άγνωστο δημιουργό του *Περί Ύψους*, βλ. το σχετικό λήμμα του Αριστόξενου Σκιαδά στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Στ', σσ. 413-414. Βλ. επίσης Διονυσίου Λογγίνου, *Περί Ύψους*, ερμηνευτική έκδοση Μ.Ζ. Κοπιδάκης, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1990.

⁸ Στο πεζό ποίημα που παραθέτει στη συνέχεια ο Βάσος Βαρίκας, «Οι Γάτοι», εμπνευσμένο μάλλον από το θέμα τριών άλλων ποιημάτων του Καρόλου Μπωντλαίρ, έχει αναφερθεί και ο Ηλίας Βουτιεριδής, του οποίου η μελέτη *Ο ρυθμικός λόγος στη νεοελληνική λογοτεχνία* (Εκδ. της Διεθνούς Επικαιρότητας, Αθήνα 1971), είναι εξολοκλήρου αφιερωμένη στους *Πεζούς Ρυθμούς του Ζαχαρία Παπαντωνίου*. Μάλιστα, στο κεφάλαιο που τιτλοφορείται «Το ποιητικό ύφος» ο Βουτιεριδής (1874-1941) επιχειρεί να προσδιορίσει υφολογικά το πεζό ποίημα, αντιδιαστέλλοντάς το προς την ποίηση και την πεζογραφία: «Πολλοί φαντάζονται ότι το ύφος γίνεται ποιητικό άμα αφήνουν τον εαυτό τους να μιλάει πολύ, χωρίς να λογα-

ριάζουν και την ουσία του θέματός τους. Φανερό γίνεται τούτο περισσότερο στον πεζό λόγο όπου το ύφος είναι ποιητικό, όχι όταν υπάρχει μίμηση του στίχου, αλλά όταν μαζί με την εικόνα και τον ρυθμό υπάρχει κι ο υποβλητικός χαρακτήρας του λόγου. Όταν ο λόγος γίνεται αιτία να γεννηθούν και σ' εμάς ιδέες κ' αισθήματα» (σ. 54).

⁹ Το δοκίμιο του Αιμ. Χουρμούζιου πρωτοδημοσιεύτηκε στην εφημ. *Η Καθημερινή*, στις 3 Φεβρ. 1955. Αναδημοσιεύθηκε στο *Αφηγηματικός Λόγος, Έργα Ζ'*. Οι Εκδόσεις των Φύλων, Αθήνα 1979. Στις σσ.

127-128 παραθέτει το απόσπασμα από το διήγημα «Το φουστάνι της Λελούδας». Για τη βαθύτατη εκτίμηση που έτρεφε ο Χουρμούζιος προς τον Παπαντωνίου αλλά και για την επίδραση που είχε το έργο του τελευταίου στο λογοτεχνικό του γούστο, κάτι που ως ένα βαθμό εξηγεί τη μόνιμη αγάπη του στη λυρική πεζογραφία και τη δυσκαμψία του απέναντι στη μοντερνιστική λογοτεχνία, αρκεί το παρακάτω αυτοβιογραφικό σχόλιο: «Εγώ, τουλάχιστον, αγάπησα πολύ και με πάθος τον Παπαντωνίου στα νειάτα μου» (*Ο Αφηγηματικός Λόγος*, σ. 123).

Ο Βάσος Βαρίκας (1912-1971) υπήρξε από τους κορυφαίους Έλληνες λογοτεχνικούς κριτικούς του 20ού αιώνα. Εμφανίστηκε με ποιήματα και πεζά του από το 1928, συνεργάστηκε με το περ. *Πρωτοπόροι* και από το 1931, φοιτητής στη Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, πέρασε στην αριστερή αντιπολίτευση, γράφοντας ως τον πόλεμο μόνο σε ανάλογης πολιτικής κατεύθυνσης περιοδικά: *Πολιτικά Φύλλα*, *Λυτρωμός*. Οι πρώτες βιβλιοκριτικές του δημοσιεύτηκαν το 1931, στα *Πολιτικά Φύλλα*, ενώ μεταπολεμικά υπήρξε μόνιμος συνεργάτης της εφημ. *Τα Νέα* (1945-1954) και της εφημ. *Το Βήμα* (1954-1971), όπου και διοχέτευσε τον μεγαλύτερο όγκο του κριτικού του έργου. Κατά τη διάρκεια της ζωής του δημοσίευσε τις μελέτες *Ο Ποιητής Κώστας Βάρναλης* (1936, 1978), *Κ.Γ. Καρυωτάκης, Το Δράμα μιας Γενιάς* (1938, 1978), *Η Μεταπολεμική μας Λογοτεχνία* (1939, 1979). Μεταθανάτια εκδόθηκαν τρεις τόμοι με ευρεία επιλογή από τις βιβλιοκριτικές του της περιόδου 1961-1971: *Συγγραφείς και Κείμενα Α'*, 1961-1965 (1975), *Συγγραφείς και Κείμενα Β'*, 1966-1968 (1980), *Συγγραφείς και Κείμενα Γ'*, 1969-1971 (1987), και μια συναγωγή των θεατρικών κριτικών που δημοσίευσε στην εφημ. *Τα Νέα: Κριτική Θεάτρου, 1961-1971* (1972). Σύντομα πρόκειται να κυκλοφορήσουν δυο τόμοι με επιλογή από τις βιβλιοκριτικές του της περιόδου 1931-1945, και θα ακολουθήσουν δυο τόμοι με τα ευρύτερα μελετήματα και δοκίμιά του.

Résumé

Alexis ZIRAS: *Le Comparatisme de Vassos Varikas*

Cette étude comparative tâche d'abord de trouver les limites entre la poésie et la prose, puis de révéler le sens problématique et ambigu des genres intermédiaires, comme le poème en prose ou la prose poétique, dans le contexte de la littérature grecque du XXe siècle. L'étude appartient aux archives du critique littéraire Vassos Varikas (1912-1971), et est inédite.